

Wel of geen vervolglegsel van boomvalken *Falco subbuteo**

Hanneke Sevink

Boomvalk man 27-7-'13 Foto: Hanneke Sevink

De vraag centraal in dit artikel is of er sprake is geweest van een vervolglegsel bij het paartje boomvalk van het Baarnsche Bos in 2013. Men spreekt van een vervolglegsel als hetzelfde vrouwtje na een eerder mislukt broedsel in hetzelfde seizoen nogmaals eieren legt.¹ Bijlsma (1980) heeft sterk de indruk dat vervolglegels onder boomvalken zelden voorkomen, maar Nethersole-Thompson (*in* Cramp & Simmons 1980) doet voorkomen dat het geregeld gebeurt (waarbij moet worden aangetekend dat hij een eierverzamelaar was die was gebaat bij het vroegtijdig wegnemen van een legsel, in de hoop op die manier een tweede legsel te kunnen scoren). Sterker nog, in zijn oorspronkelijke publicaties suggereert hij dat 'niet meer dan' 50% van de paren herlegt na mislukking van het eerste legsel (Nethersole-Thompson 1931: 148), terwijl hij in een andere publicatie zegt dat in sommige broedgebieden 90% een vervolglegsel produceert en het in andere gebieden slechts zelden voorkomt (Nethersole-Thompson 1931a: 86). Deze vage uitspraken worden in Cramp &

¹ Eigenlijk is het nog iets ingewikkelder. Een vervolglegsel is een legsel dat wordt geproduceerd nadat een eerder legsel dat nog incompleet was, mislukte. Als er een nieuw legsel wordt geproduceerd nadat een gecompleteerd eerste legsel is mislukt, spreken we van een nalegsel. Voor het gemak spreek ik hier echter van vervolglegsel, ongeacht het stadium waarin de eerste poging mislukte (ook al omdat er in de literatuur, en zeker de oudere, geen onderscheid wordt gemaakt). Voor de duidelijkheid: een tweede legsel is een legsel dat wordt geproduceerd nadat een eerste legsel succesvol is uitgevlogen.

Simmons (1980: 326) als volgt gepreciseerd: van 31 vrouwtjes die hun eerste legsel verloren, gingen er 15 over tot een vervolglegsel (45%), waarbij de tijd verstreken tussen verlies en herleg gemiddeld 18 dagen bedroeg (spreiding van 11 tot 22 dagen, gebaseerd op 13 gevallen). Bijlsma (1980) beschrijft in twee gevallen (een 2-legsel en een 1-legsel, beide dus incompleet) met zekerheid een vervolglegsel; beide broedsels waren binnen één week na het legbegin verstoord. Sergio & Bogliani (1999) beschrijven een vervolglegsel, waarvan de jongen op 15 september uitvlogen. Ook de twee late broedsels, gestart op resp. 4 en 9 juli, die Hans Potters in 1997 op 13 gevallen in westelijk Noord-Brabant vond, vlogen uiteindelijk in september uit (3 en 8), en kunnen beide betrekking hebben gehad op nalegels (Potters 1998). In de archieven van de WRN komen verder enkele beschrijvingen voor van nesten met zeer late start van de eileg. In Friesland werd in 2012 een broedgeval vastgesteld met een eerste eilegdatum van 8 juli (Bijlsma 2013). In Het Gooi troffen onderzoekers in 2006 een nest aan waarin het eerste ei op 6 juli was gelegd en de jongen op 9 september uitvlogen: een mogelijk vervolglegsel, al was de eileg in dat jaar voor alle boomvalken aan de late kant (Bijlsma 2007).

Beschrijving van dit vaste broedgebied

Het Baarnsche Bos/Paardenbos is een vast broedgebied voor boomvalken. Christiaan Sjobbema startte hier in de jaren negentig met zijn inventarisaties en vond jaarlijks boomvalken in het Baarnsche Bos. Zelf volg ik de vogels vanaf 2001. Over de afgelopen periode van 14 jaar heb ik 8x het nest gevonden. De afstand tussen de nesten van jaar op jaar varieerde van 195 meter tot 793 meter. Over het geheel genomen lagen de nesten in een gebied van ongeveer 100 hectare. In zeven jaren kon ik de volgende eerste eilegdata berekenen: 1 juni (2014), 3 juni (2004), 2x 5 juni (2009 en 2012), 6 juni (2013), 8 juni (2008), 10 juni (2003).

De waarnemingen

Tot aan 2013 slokte het roofvogelwerk aan andere soorten in de maanden april, mei en juni al mijn tijd op waardoor ik doorgaans pas eind juni ruimte kreeg om op zoek te gaan naar de boomvalken. In voorjaar 2013 besteedde ik voor het

eerst meer aandacht aan het volgen van een paartje boomvalk vanaf hun aankomst op de broedplaats in de tweede helft van april.

21 april, 11.45-12.45

Mijn eerste waarneming van twee boomvalken in dit broedgebied is op 21 april in de omgeving van het nest van 2012. Vanaf 17 april heb ik dit gebied dagelijks in de gaten gehouden, maar geen boomvalk kunnen spotten. Nu ben ik in het bos als er om 11.45 twee boomvalken omhoog cirkelen die vervolgens verdwijnen tegen de blauwe hemel. In de boomvalkzitboom van 2012 zitten nu een zwarte kraai (grappig, die heb ik er de vorige dagen niet zien zitten). Het nieuwe kraaiennest bevindt zich vlakbij deze zitboom, iets naar het westen. Aan de oostkant van de zitboom is het nest van 2012.

22 april, 14.50-19.00

15.12 Hoog in de lucht een jagende boomvalk.
15.28 Heftig boomvalkgekekker en 3x pit-pit. Krijg geen boomvalk in het vizier.
16.06 Gekieuw (1 zinnetje) en 4x pit-pit. Zie nog niets.
16.45 Boomvalk zit in de top van een douglas vlakbij haar nest van 2012.
17.58 Zacht gelahn (bedelgedrag) (ongeveer 100 meter hoorbaar) Dan ook gelahn uit het westen van tweede boomvalk.
18.05 Heel zacht gelahn iets lager uit de boom.
18.31 Zacht gelahn zelfde plaats.
18.41 2x heel zacht gelahn.
18.44 1 zinnetje gelahn.
18.45 1 zinnetje gelahn.
18.55 1 zinnetje gelahn.

Boomvalk man met ring (25 april) Foto: Hanneke Sevink

25 april, 13.35-18.05

13.40 Kort pit-pit vanaf de open plek.
14.10 Op insecten jagende boomvalk, verdwijnt uit beeld.
15.26 Boomvalk vliegt hoog, jaagt niet.
15.54 Boomvalk op insectenjacht, binnen minuut uit beeld.

17.29 Gelahn, boomvalk vliegt voorbij. Daarna is het meteen stil.

17.30 Twee boomvalken vliegen tussen boomtoppen door. Eén landt in topje, ik richt mijn kijker erop en hup, boomvalk vliegt direct op.
18.04 Boomvalk jaagt.

9 mei, 7.00-9.45

7.15 Boomvalk vliegt oost richting Amsterdamsestraatweg.
7.41 Gelahn vanuit ander perceel dan voorheen (zuidoost).
7.53 Fel pit pit - mannetje. Vrouw zit te eten en reageert met 2 lahntjes, er is dus een prooioverdracht geweest buiten mijn beeld. Wanneer zij klaar is met eten en wegvliegt, lahnt ze twee keer. Twee zwarte kraaien vliegen rond. Is het kraaiennest mislukt?
9.00 1x gelahn.
9.27 Flink gelahn van twee boomvalken. Ik zie ze niet, maar vermoed een voedseloverdracht aan de kant de Amsterdamsestraatweg (oost).
9.30 Gelahn.
9.31 Stil.
9.33 Enkele zachte pit-pits.

24 mei, 10.50-12.41

10.50 Voedseloverdracht met pit-pit, gelahn en gekieuw.
10.53 Alles weer stil.
10.54 Kort gelahn; boomvalk vliegt naar open stuk.
11.19 Kort gekieuw.
11.22 Gekieuw, gelahn.
11.23 Gelahn hoog en zacht, 1 zin en dan stilte.
11.35 1 zin zacht gelahn.
12.30 Ik houd de wacht bij het nest van zwarte kraai om vast te stellen of dat echt mislukt is en dan verschijnt het koppie van de boomvalk boven de nestrand (zie foto).
Na een tijdje vliegt ze af, cirkelt, pit-pit en gelahn, samen met tweede boomvalk.
Het broedsel van de zwarte kraai is dus over de kop gegaan. Helaas weet ik geen reden van mislukken. Is het wel verstandig voor de boomvalk na het verlies van het zwarte kraaiennest toch voor dit open nest te kiezen, vraag ik me af.

27 mei

Op doortocht naar andere nesten kom ik langs het Paardenbos en fotografeer het mannetje in de top van zitboom: hij is geringd! Tijdens deze fietstochtjes langs dit broedgebied valt me op dat de vaste zitplaats van het vrouwtje is opgeschoven. Ze zit nu niet meer op haar eerste plek tussen de twee kraaiennesten in, maar in een perceel iets richting het nest van 2011. Ik zoek daar naar beschikbare nesten en vind er één. Zou ze dat op het oog hebben?

2 juni, 10.00–15.42

10.07 Zwarte kraai vliegt langs nestboom en landt in oude zitboom (van boomvalk en kraai). Geen reactie.

10.22 Meerdere zwarte kraaien zijn heel druk rondom deze bomen. Eén landt in topje nestboom (ongeveer 6 meter boven nest). Geen reactie. Op dat moment verwacht ik, omdat nergens op wordt gereageerd, dat de boomvalken hier vertrokken zijn.

12.22 Weer een zwarte kraai in topje nestboom. De zwarte kraaien blijven hier rondhangen, vooral ook vlakbij de nestboom en de zitboom. Al die tijd geen teken van leven van de boomvalk.

15.29 Ik meen drie lahntjes te horen, maar kan het niet met zekerheid zeggen.

15.35 Heftig pit-pit en overslag geluid. Boomvalk komt van het voormalige zwarte kraaiennest en er volgt een voedseloverdracht. Tegen mijn verwachting in zat ze dus wel op het nest. Hoe bestaat het dat ze de kraaien zo dicht in haar buurt tolereerde?

16 juni, 13.50-15.50

Geen waarnemingen boomvalk. Zwarte kraai vliegt roepend onder langs het nest; geen reactie.

30 juni, 10.00-11.50

Niets te zien aan nest, geen boomvalk te bekennen in de omgeving. Jonge pimpelmees inspecteert om 10.18 het nest... Het lijkt erop dat het boomvalkbroedsel mislukt is. Tijdens een verenronde meen ik in de verte (naar het oosten) een boomvalkgeluidje te horen, maar weet het niet zeker. Ik vind geen nieuwe prooiveren. We waren van plan bij dit nest in de jongenfase een camera te plaatsen. Het nest zit namelijk op een vrij open plek in de boom tegen de stam aan en er zijn meerdere takken waarop we een camera zouden kunnen bevestigen, maar dat zal dus niet doorgaan.

1 juli, 4.20-7.20

Geen boomvalk waargenomen. Om er zeker van te zijn dat het nest is mislukt, controleer ik 's ochtends vroeg. Als er nog gebroed wordt, zal er in de vroege ochtend (schemering) zeker een prooioverdracht plaatsvinden. Er gebeurt echter niets. Conclusie: het nest is mislukt. Omdat het nest mogelijk op een vroeg moment in het broedproces is mislukt, hoop ik stiekem op een vervolgletsel. Dit ook omdat ik gisteren ver weg een boomvalkgeluidje meende te horen. Je weet het nooit.

9 juli

Tijdens het controleren van het sperwernest in het Paardenbos (op ongeveer 150 meter van boomvalknest) hoor ik uit zuidoostelijke richting boomvalkgekekker. Het klinkt ver weg, maar wel

hard. Ik vermoed: boomvalkalarm en dus territoriaal gedrag. Heb op dat moment geen tijd om er achteraan te gaan, maar ben gerust dat ik daar nog tijd genoeg voor zal hebben. Als er een vervolgletsel is, zit ze misschien nog op eieren (gezien het feit dat ze op 2 juni nog op het andere nest zat).

15 juli

14.30 Ik fiets langs het Baarnsche Bos richting Paardenbos als ik een boomvalk in het zuiden in gevecht zie met een buizerd. De boomvalk valt de buizerd meerdere keren aan met stootduiken!

'Oh, ik heb nog tijd genoeg om dat nest te zoeken.' In de boomvalkentijd maak je als onderzoeker voortdurend keuzes: welk nest probeer ik als eerste op te sporen; zal ik tijd besteden aan het vastleggen van gedrag of aan het zoeken van prooiveren, of besteed ik al mijn tijd aan het lokaliseren van nesten? Wat geen haast heeft moet wachten.

Vanaf 19 juli besteed ik meer dan 35 uur aan het zoeken van het nest. Een belangrijke tip komt van Monique Kerkhoven die me wijst waar ze de boomvalken heeft gehoord. Op 28 juli heb ik geluk: om 9.00 uur is er een voedseloverdracht. Boomvalkvrouw vliegt richting boom op hoek met grote Kom, een directe vlucht, eindelijk! Ik bekijk de boom vanuit alle hoeken en ja: er zit een nest in de top. Vanaf één bepaald punt zo'n 30 meter van de boom zijn enkele horizontale takjes zichtbaar en schemert het wit van een jong door het groen. Ik bel Harry de Rooij en spreek af 's avonds de jongen te ringen. Dat gebeurt met assistentie van Martine van der Kaa. De twee jongen zijn al 24 en 23 dagen oud. Het oudste jong zat een meter onder het nest op een tak. Wat een geluk dat er op deze dag een klimmer langs kwam die het jong in het nest terug kon plaatsen. Eerste ei is op 6 juni gelegd. Op 6 augustus zijn beide jongen uitgevlogen! Dit nest ligt 900 meter vanaf het eerste nest in het Paardenbos. Op 8 augustus klimt Martijn Boonman alsnog naar dat nest: de nestkom is leeg en er zijn geen sporen van eieren. Op 8 september zit het jong met de kleurring CC in de boomvalkroestboom tussen de twee zwarte kraaiennesten in het Paardenbos.

Discussie

Wel/niet vervolgletsel

Achteraf kan ik terugrekenen dat het eerste ei in het uiteindelijke nest op 6 juni is gelegd. Dat is slechts vier dagen nadat ik de boomvalkvrouw langdurig op het nest in het Paardenbos had zien zitten. Stel dat zij daar al wel eieren (of een ei) had en dat het broedsel kort daarna over de kop is gegaan, dan zou er slechts weinig tijd over heen zijn gegaan alvorens zij in het tweede nest haar

eerste ei legt Ik kan dat niet uitsluiten, maar het is niet waarschijnlijk. Je zou verwachten dat wanneer er sprake is van een vervolglegsel de vogels meer tijd nodig hebben om zich voor te bereiden op hun tweede broedpoging. Zo noemt Nethersole-Thompson *in* Cramp & Simmons (1980) een interval van tenminste 11 dagen tussen mislukking en herleg. Bovendien valt de eilegdatum van het douglasnest exact in de spreiding (van 1 juni tot en met 10 juni) van de eerdere jaren voor dit broedgebied. Het is dus meer aannemelijk dat er geen sprake is van een vervolglegsel.

Een ander argument tegen de hypothese van een vervolglegsel is het feit dat de boomvalkvrouw op 2 juni de zwarte kraaien zo dicht bij haar nest tolereerde. De kraaien landden zelfs in de top van de nestboom zonder dat de vrouw (of het mannetje) ze verjaagden. Nu zijn boomvalken vandaag de dag misschien minder agressief dan ze enkele decennia geleden waren, maar zó vredelievend, dat is niet aannemelijk. Veel soorten, waaronder ook boomvalk, staan bekend om schijnbroeden, ofwel: in broedhouding op een leeg nest zitten. Misschien dat boomvalkvrouwtjes op die manier nesten uittesten op geschiktheid; Rob Bijlsma zag ze het (pers. meded.) in ieder geval op de Veluwe doen, schijnbroeden wel te verstaan (Mogelijk dat mijn eerste waarneming van het vrouwtje op het nest betrekking had op zo'n geval. Dat zou ook de uitblijvende reactie kunnen verklaren bij het verschijnen van een zwarte kraai. Aan de andere kant is het wel vaak zo, dat boomvalken na een periode van uittesten van meerdere nesten tegen eind mei hun keuze voor één bepaald nest hebben gemaakt. (Probst 2013:160)

Om een vervolglegsel te kunnen bewijzen is het nodig de identiteit van de betrokken broedvogels, in ieder geval van het vrouwtje, te kennen. Boomvalken laten grote verschillen zien in uiterlijke kenmerken, zoals koptekening, vorm en kleur van de nekvlekken, baardstreep (tranenstreep bij Probst 2013), vorm van de witte wangvlek, en in gedrag. Waar Bijlsma (1980) nog opmerkte dat het vaststellen van de identiteit van de verschillende broedende boomvalken de nodige tijd kost, lijkt die uitspraak nu een understatement. De huidige boomvalken laten zich niet graag bekijken door mensen met kijkers, camera's en telescopen. Dit is niet alleen het geval bij de boomvalken van het Baarnsche Bos; ik zie dit bij veel individuele boomvalken terug. Gelukkig heb ik van de boomvalken toch enkele foto's uit zowel de periode tot 2 juni in het Paardenbos als daarna in het Baarnsche Bos. De man was in beide gevallen rechts geringd. Van de vrouw leek de vorm van de witte wangvlek identiek. Waarschijnlijk betrof het dezelfde vogels.

Enkele methodologische kanttekeningen

In sommige aantekeningen uit de beginfase benoem ik de richting waar de valken zich naar toe bewegen of waar ze vandaan komen, als de Amsterdamsestraatweg. Dat was onlogisch. Beter was geweest het met een windrichting aan te duiden, of anders de naam van het daar liggende bos, te weten het Baarnsche Bos. Dan was het muntje over de verschuiving misschien al eerder gevallen.

Op enkele momenten meende ik een boomvalkgeluid in de verte te horen, zonder er zeker van te zijn. Dat overkwam me niet alleen in dit broedgebied. Inmiddels weet ik dat deze waarnemingen vaak wel kloppen. Alleen in situaties met veel omgevingsgeluiden, zoals langs een snelweg, meende ik vaker, ten onrechte, allerlei vogelgeluiden in de autogeluiden te herkennen.

Achteraf is het jammer dat we het eerste nest niet korter na het 'mislukken' hebben beklommen om de nestinhoud te controleren. Mogelijk had dat meer informatie opgeleverd. Dat is altijd de spagaat waarin je als onderzoeker verkeert: voorzichtigheid (zeker in de vroege broedfase, als verstoring makkelijk kan optreden) versus kennis die nodig is om waarnemingen goed te kunnen duiden. Het mag duidelijk zijn: voorzichtigheid is meestal de betere optie, ondanks het feit dat je daardoor achteraf aan bepaalde waarnemingen geen exacte betekenis kunt hechten.

Uiteindelijk kostte het me vanaf 19 juli ongeveer 46 uur om het uiteindelijke nest te lokaliseren.² Dat het zo veel tijd vraagt, heeft (behalve met mijn waarnemingsvermogen) te maken met het type bos, een douglasperceel, en de fase van het broedproces, grote jongenfase. Het was een misrekening van mij dat ik nog wel tijd genoeg dacht te hebben om dat nest te vinden. Ik was uiteindelijk op het nippertje op tijd. In douglaspercelen zijn de vliegbewegingen van de valken door het beperkte uitzicht moeilijk te volgen. Daarbij vliegen zij bijna nooit in een rechte lijn van of naar het nest. Makkelijker wordt het vinden van een nest in de kleine jongenfase of wanneer de jongen nòg groter zijn en zelf veel kabaal maken vanaf het nest, bijvoorbeeld tijdens hun vleugeloefeningen. Dan is het echter te laat om de boom nog te beklimmen.

² Het is misschien aardig te memoreren dat Nethersole-Thompson (1931a: 84) expliciet van één nest vermeldt dat het hem negen uur kostte om het te vinden; in de context van dat stuk lijkt dat te betekenen dat hij de meeste nesten veel sneller vond. Dat laatste is zeker ook de indruk van Rob Bijlsma (pers. meded.): in de tijd dat ze nog algemeen waren op de Veluwe, was het vinden van een nest een betrekkelijke peulenschil (de enkele uitzondering daargelaten).

Tijdens mijn zoektocht kies ik voortdurend verschillende standpunten: elk nieuw perspectief kan de doorbraak betekenen. Tegelijkertijd mag je niet verstorend werken op de oudervogels en zijn je acties daardoor beperkt. In het verleden heb ik

enkele malen geprobeerd waarnemingen te doen hoger vanuit een boom, maar dat werkte niet bij boomvalken daar zij aanstoot namen aan mijn aanwezigheid in die boom in de omgeving van het nest. Zij verdwenen snel uit zicht.

Geraadpleegde bronnen

- Bijlsma R.** 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
- Bijlsma R.G.** 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G.** 2007. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2006. Takkeling 15: 24-26
- Bijlsma R.G.** 2013. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2012. Takkeling 21: 31.
- Cramp S. & Simmons K.E.L.** (eds.) 1980. The Birds of the Western Palearctic, Vol. 2: 326. Oxford University Press, Oxford.
- Fiuczynski K.D.** 2011. Der Baumfalke. Neue Brehm-Bücherei 575. Westarp Wissenschaften, Hohenwarsleben.
- Nethersole-Thompson D.** 1931. The field habits and nesting of the Hobby. British Birds 25: 142-149.
- Nethersole-Thompson D.** 1931a. My observations on the Hobby (*Falco subbuteo subbuteo*) in 1931. Oologists' Record 11: 80-86.
- Potters H.** 1998. Opmerkelijk late broedgevallen van de Boomvalk *Falco subbuteo* in 1997. De Takkeling 6: 86-88.
- Probst R.** 2013. Der Baumfalke (*Falco subbuteo*) in Kärnten. Eine inneralpine Studie zur Ökologie des Kleinfalken. Naturwissenschaftlicher Verein für Kärnten, 64. Sonderheft: 1-256.
- Sergio F & Bogliani G.** 1999 Eurasian Hobby density, nest area occupancy, diet, productivity in relation to intensive agriculture. Condor 101:806-817.

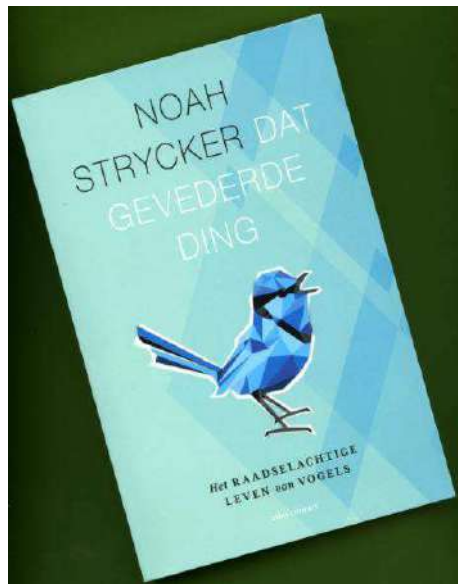
*Dit artikel verscheen eerder in De Takkeling (23) 2015

Onlangs verschenen

Dick A. Jonkers

Dat gevederde ding

Voor heel veel vogelliefhebbers is alleen al het kijken naar vogels een onuitputtelijke bron van genoeg. Vaak wil men meer weten. Voor degenen die zich willen gaan verdiepen is het boek 'Dat gevederde ding' op

de markt gebracht. Een wat onduidelijke titel, maar uit het onderschrift blijkt, dat het raadselachtige leven van vogels wordt beschreven. Het gaat in op het gedrag dat vogels vertonen. Het is een compilatie van de persoonlijke bijdragen die de auteur heeft geleverd aan onderzoek op dat gebied, aangevuld met gegevens van andere onderzoekers en anekdotes. Een grote hoeveelheid onderwerpen passeert de revue. Zo wordt aan de hand van het oriëntatievermogen van wedstrijdduiven ingegaan op onderzoeken naar hoe vogels terugkeren naar de plek waar ze vandaan kwamen. Het is een aanloop naar het verschijnsel vogeltrek en wat daarmee samenhangt. Even verder wordt verhaald over spreuwenzwermen. Zo zijn er nog veel meer onderwerpen, zoals reukzin en irrupties van sneeuwuilen, pikorde en oorlogen tussen vogels. Ook de wijze waarop door vogels informatie wordt verzameld staat beschreven.

Mij overkwam wat de schrijver aan het eind van zijn publicatie opmerkt. Er is namelijk een wereld aan literatuur in samengebond. Cohesie tussen hoofdstukken, paragrafen en onderwerpen ontbreekt nogal eens, scheidt verwarring en bemoeilijkt het

zoeken. Wie dit voor lief neemt krijgt een boek dat boordevol staat met interessante informatie.

Strycker, N. 2015. Dat gevederde ding. Uitgeverij Atlas Contact. Gebonden. 302 pagina's. ISBN 978 90 450 29214. Ook verkrijgbaar als e-book.